

Оксана Захарчук

ПАТРІАРХ ДИМИТРІЙ ЯК МИСТЕЦЬ (до 100-ліття від дня народження)

*Віруюча людина не «володіє істиною»,
вона служить істині.*

Патріарх Димитрій

Світла і велична постать патріарха Димитрія (в миру Володимир Ярема) посідає визначне місце в історії Української Автокефальної Православної Церкви. Як духовний лідер Третього відродження УАПЦ (з 1989 р.) Архипастир своєю жертвовною працею піднімав її з руїни, шукав гідних ієрархів, благословляв спорудження нових православних храмів, сів слово Бога Живого, невтомно і щиро служив рідному українському народові. Його життєве кредо: «Бог і Україна!» базувалося на глибокій вірі, всеохоплюючій любові, твердих і непохитних переконаннях стосовно ідеї української незалежної «чистої Церкви». Патріарх Димитрій мужньо, гідно і чесно ніс важкий хрест, виконуючи свою земну місію, яку на нього поклав Господь.

Унікальна особистість Патріарха Димитрія вирізнялася яскравим творчим мистецьким обдаруванням у сфері сакрального малярства, музики, поезії, красномовства. Широта мистецьких уподобань дозволяє зарахувати його до носіїв духовної культури українського народу, які забезпечують тяглість та неперервність його культурної традиції.

Ще до висвячення Володимир Ярема хотів присвятити себе мистецтву іконопису. Жадоба знань дала йому можливість вчитися у наших славних художників. Він добре розумівся на мистецьких стилях, композиції, зокрема глибоко відчував суть золотого перетину, гармонію кольорів, технологію малярства. Історію світового й українського іконопису пізнавав у музейних збірках. Домашня бібліотека Патріарха нараховує велику кількість книг, зокрема зарубіжних видань, альбомів з репродукціями картин і фотоматеріалів. У своїй книжці «Дивний світ ікон» отець Володимир акцентував увагу на правильному розміщенні ікони в архітектурі храму, визначенні стилю, колориту, композиції, дотриманні відповідної технології, забезпеченні цілісності, але при цьому обов'язково має переважати відчуття божественности, дух святости. Отець мав свій метод дослідження ікони, що передбачав візуальне порівняння, аналіз іконографії та стилістики твору. Особлива дослідницька інтуїція виробилася на основі багаторічного досвіду праці з іконами та практичної роботи о. Яреми як художника. Необхідно згадати про його широкі особисті контакти з багатьма відомими науковцями України, Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії, Росії. До його думки дослуховувалися такі відомі науковці як Віктор Лазарев, Александр Рогов, Яніна Клошінська, Ромуальд Біскупський. У своїй статті про фрески Лаврівського монастиря А. Рогов використав прориси, виконані о. Володимиром Яремою. На окрему увагу заслуговують приязні стосунки о. Володимира Яреми з Олександром Цалай-Якименко та Юрієм Ясіновським, яких

консультував з питань православних богослужінь і церковного співу, випозичав нотні ірмологіони, а також подарував чимало цінних книг з історії церковного співу, які тепер зберігаються у бібліотеці ІЛН УКУ.

Народився Володимир Ярема 9 грудня 1915 року у селі Глідно недалеко містечка Динова на Надсянні в родині Василя Яреми і Марії (з дому Денис). З раннього дитинства малий Влодко з батьками регулярно відвідував церковні служби. Йому подобалися церковні обряди, а також любив співати і малювати. Охоче співав на людях, бо знав, що за те отримає листок для малювання. У дворічному віці від сестри Параски навчився співати багато народних пісень. З перших днів навчання в школі відзначався неабиякими здібностями і зразковим почерком, допомагав вчительці на уроках каліграфії, малювання, співу, ручної праці, в організації драматичного гуртка. В старших класах користувався повагою серед учнів і батьків. А неділі та святкові дні проводив у церкві: співав псалми, тропарі, кондаки, читав Апостола.

Зацікавлення церковним малярством юного Володимира почалося з 1920-их років, тобто з моменту його участі в розписі церкви у своєму рідному селі Глідно. Стінопис виконували малярі, які втекли з Наддніпрянщини від радянської влади і заснували в Перемишлі малярську спілку «Відродження». Це був полковник петлюрівської армії Борис Палій-Неїло та Павло Запорізький. Помічниками у них були бандурист Гонта Просицький і син дяка з Волині Юрій Крих, який одночасно керував хором, а згодом став відомим скрипаєм і професором Львівської консерваторії.

Велика жага до знань привела Володимира до Перемишля, де мріяв вступити до гімназії. На жаль, навчання було платним, і через брак коштів йому відмовили. Але мав змогу насолоджуватися співом катедрального хору на службах. Зокрема, у своїх спогадах писав: «Коли почалася вечірня, мене захопив спів дяка. Катедральний дяк показував, хто дальшу стихиру має співати «прим», тобто першим голосом, а всі досить узгіднено «вторували» (бо то були учні дяківської школи). Деякі пробували “басувати”».

Бажання стати професійним художником спонукало Влодка шукати вчителя. І йому пощастило у Львові, де його прийняв на науку відомий художник Павло Ковжун, який створив АНУМ. Асоціація видавала журнал «Мистецтво». В майстерні Ковжуна часто збиралися художники, графіки, мистецтвознавці, редактори. Дехто з них приносив статті до журналу, їх читали вголос і обговорювали. Таким чином Володимир опинився в епіцентрі тогочасного мистецького життя.

В цей час Ковжун у співпраці з визначним художником Михайлом Осінчуком розгорнули активну діяльність у сфері церковного стінопису. Впродовж тридцяти років вони розписали понад десять церков Галичини. А для праці добирали помічників, молодих хлопців. Одним з них став Володимир Ярема, який долучився до роботи 1932 року під час розпису церкви в Зашкові біля Львова. Маючи велике бажання, здібності і відповідальність, він швидко опанував техніку малярства – композицію, стилізацію, інтеграцію мотивів орнаменту від Ковжуна, візантійське трактування образів святих від Осінчука. З розпису церкви в Павлокомі 1936 року розпочалась самостійна творча праця Яреми, яку схвально оцінили парафіяни й отці деканату і він здобув репутацію доброго церковного маляра.

В цей час Володимир Ярема розпочав набирати знань і в музиці. Початкову музичну освіту отримав у випускника ВМІ диригента Сави Неборча. Пізніше згадував як став диригентом: «Замовив у книгарні партитуру *Літургійні пісні архікатедрального хору* (за що заплатив отець Жарський парафіяльними грішми аж 55 золотих!) і, переписавши багато партитур світських хорів Лисенка, Леонтовича і других композиторів, поїхав додому. Так став я диригентом. Через зиму я навчив хор повної Літургії, яку співали на Великдень, і п'ятнадцять хорових пісень на концерт у читальні. Щоправда, ніхто мені за роботу не платив».

Мистецькі таланти в діяльності Яреми паралельно реалізовувалися впродовж майже усього життя. Влітку малював церкви, а взимку керував церковним хором в рідному селі. На запрошення священників організує по селах хорові гуртки, зокрема у селі Кінське біля Сянока, Трійця коло Добромиля, Миклашів під Львовом. Слід сказати, що мішаний хор села Глідно під батугою Володимира Яреми славився в усій околиці Динова, де виступав з концертами у читальнях та у церквах під час служб.

В той час Володимир Ярема був змушений зголоситися на медико-військову комісію, яка визнала його придатним до військової служби. У складі своєї військової частини він перебував на заході Польщі і там потрапив у німецький полон. На початках німці виявляли прихильність до полонених українців, їх відокремили і відпустили.

Так Володимир щасливо повернувся додому. Він наполегливо працює з хором, оживляє драматичний гурток, діє в молодіжній організації «Відділ молоді». Але не занедбував Володимир і свого таланту художника. Він взявся розмальовувати церкву у Старому Місті біля Лежайська. Закінчивши цю роботу, Володимир поїхав до Львова, де стає студентом Мистецько-промислової школи.

Своєю особистістю, поведінкою та здібностями він привертає до себе увагу митрополита Андрея Шептицького та ректора Духовної семінарії о. Йосифа Сліпого. Піднімається питання про зарахування його до семінарії. Одночасно він навчається у т.зв. «Малій гімназії» при Духовній Семінарії з метою завершення гімназійної програми.

Маючи вже деяку практику керування хором, Володимир вирішує глибше пізнати музичну науку. Ось як він згадує про свій вступ до Вищого Музичного Інституту ім. М. Лисенка: «Пішов я до директора, розказав йому про своє навчання в Неборча (якого він пам'ятав) та про свою музичну практику, і просив прийняти мене на другий курс. Директор погодився, але запротестував професор Людкевич: «Як то так, не вчившись в мене теорії, йти відразу на другий курс? Та без теорії нема музики, нема навчання». Я пояснював йому, що мене вчив абсолювент їх школи, що я знаю добре підручник теорії музики професора Людкевича, але він ніяк не давав себе вмовити. Директор велів йому мене проекзаменувати. Екзамен тривав добру годину, професор перепитав мене весь підручник і, здвигаючи раменами, повторяв: «Я ще не чув, щоб хтось сам міг навчитися теорії музики». Але після екзамену згодився, щоб мене записали на другий рік».

Ярема вивчав сольфеджіо у Людкевича. Професор був дуже вимогливий, і не всі студенти залишалися у нього. Навчальний курс з гармонії, акустики й

інструментознавства Володимир слухав у професора Бориса Кудрика. Педагог був дуже задоволений з його успіхів. За рік музичних студій Ярема здобув професійні знання, які дуже придалися йому в подальшому житті. Він почав komponувати музику.

З приходом большевиків навчання в Духовній семінарії було перервано примусовою службою в Радянській Армії. Теологів і семінаристів у вагонах з-під худоби повезли в Білу Церкву. Ярема пише у спогадах: «Ще на пересильному пункті я зібрав біля себе аматорів співу, і ми почали співати на чотири голоси пісні в гармонізації Леонтовича, Лисенка та інших авторів, які я докладно запам'ятав, коли підготовляв хори. Співали ми й у поїзді. В Білій Церкві відразу запримітили наш гурток і вимагали, щоб ми співали в клубі. Після декількох проб ми дали концерт». Цікаво, що після виступу на концерті Яремі запропонували створити хор, який щоранку і щовечора виконував для всіх частин білоцерківського гарнізону гімн Радянського Союзу. Коли Володимир відмовили в закупівлі нот для хору, він почав сам гармонізувати пісні для хорового чотириголосся, писав фортеп'яний супровід і навіть партитуру для духового оркестру, який організував з молдаван. Після успішного виступу хору на огляді військової самодіяльності в Києві влітку 1945 року Ярему переводять як співака в ансамбль пісні і танцю Київського військового округу. Таким чином Володимир мав змогу слухати церковні хори в Андріївському соборі, Печерській лаврі та інших храмах Києва. Йому обіцяли дати квартиру, добру зарплату, а відомий диригент Лев Венедиктов запропонував поїздку в Баден-Баден в Німеччині.

Але від усього цього він відмовляється і після демобілізації весною 1946 року повертається до Львова. Тут він одержує посаду наукового працівника в Музеї українського мистецтва, а згодом стає завідувачем відділу давнього мистецтва. Та велика любов до церкви та до праці серед народу перемогла. Водночас самотужки продовжував здобувати духовну освіту і влітку 1947 року успішно складає іспити та висвячується на священника.

Його першою парафією були Підгірці (1947), потім Щирець (1950), Кам'янка-Бузька (1954), Львів-Клепарів (1958), церква св. Параскеви П'ятниці у Львові (1960). У кожній зі своїх парафій отець Володимир займався хором і одночасно заочно навчався у Ленінградській духовній академії. Маючи семеро дітей, він підробляв малярством (церкви у Винниках, Жовкві, Утрах, на Клепарові, образи для церкви Преображення у Львові). Згодом стає настоятелем церкви св. ап. Петра і Павла у Львові і працює в редакції часопису «Православний Вісник». Тут публікував свої науково-популярні статті про іконостас, іконопис, церковний спів, загалом про церковне мистецтво, виявляючи при цьому неабиякий літературний хист. Його статті друкувалися також у Польщі та Чехії.

Був глибоко переконаний, що від якості та об'єму знань про давнє іконописання залежить стан сучасного церковного малярства. Він вважав за потрібне знайти, передрукувати і передати до музею книгу «Ермінія или наставление в живописном искусстве», написану в 1701–1733 роках афонським ієромонахом і живописцем Діонісієм Фурноаграфіотом з дарчим написом: «Для Музею українського мистецтва. Володимир Ярема. 10 серпня 1953 року».

Майже півстолітні дослідження храмової архітектури отець Володимир виклав у монографії «Церковне будівництво Західної України», яка стала своєрідним навчальним посібником з церковної архітектури. Були підготовлені й видані праці з історії українського іконопису, зокрема «Ікони Західної України: Найдавніший період XII–XV ст.».

Музичні зацікавлення патріярха Дмитрія добре ілюструють музикалії його багатой бібліотеки. Передовсім це ноти і книги різних періодів української музичної історії. Цінною є велика колекція з музичної фольклористики, починаючи від одного з перших збірників українських народних пісень Михайла Максимовича (1827) аж до академічних видань сьогодення, а також теоретичні дослідження Миколи Лисенка, Володимира Гнатюка, Філарета Колесси, Климента Квітки, Петра Сокальського, Миколи Костомарова, Михайла Драгоманова, Івана Франка, Григорія Нудьги, Володимира Гошовського, Софії Грици, а також чужоземних дослідників Оскара Кольберга, Людвіка Куби, розвідки про болгарську, румунську, сербську, польську, російську, хорватську народну творчість. Значну частину книгозбірні складають серія *Українські народні пісні в записах письменників* – Юрія Федьковича, Лесі Українки, Маркіяна Шашкевича та ін. (загалом 22 позиції), різноманітні пісенники, видання Етнографічної Комісії НТШ (18 збірників), комплекти журналів *Народна творчість та етнографія* за 1957–1968 роки, довоєнна *Українська музика*, *Український фольклор* за 1937 р. і *Народна творчість* за 1940.

Окремий розділ бібліотеки складає музикознавча література. Це, зокрема монографії про таких композиторів, як Станіслав Людкевич, Левко Ревуцький, Кирило Стеценко, Сидір Воробкевич, Дмитро Бортнянський, Микола Лисенко, Микола Леонтович, Микола Аркас, Петро Сокальський; різні випуски збірника *Українське музикознавство* та ін. Слід також відзначити «Огляд історії української церковної музики» Бориса Кудрика і «Нариси історії церковної музики» Павла Маценка. Необхідно зауважити, що патріярх Дмитрій не тільки збирав музичну літературу, але також сам досліджував і опублікував книжечку «Дещо про церковний спів на землях України». Тут він подає дуже точну, лаконічну і правдиву характеристику особистості Кирила Стеценка як надзвичайно обдарованого диригента і рівночасно видатного композитора та священика УАПЦ, якого вбили більшовики. Патріярх Дмитрій високо оцінив «Народну Літургію» отця Кирила, зазначаючи, що її ідею варто впроваджувати в життя Церкви.

У багатій нотній колекції бібліотеки вирізняються Зібрання творів Лисенка (20 томів), Стеценка (7 томів), Степового (3 томи), а також різні, здебільшого вокально-хорові жанри – від народної чи авторської пісні в супроводі фортепіано до симфонічних партитур кантати-симфонії «Кавказ» і кантати «Заповіт» Людкевича. Є тут також клавіри опер «Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського, «Назар Стодоля» Данькевича, «Наталка Полтавка» Лисенка, «На русалчин Великдень» Леонтовича, «Катерина» Аркаса, оперети «Сватання на Гончарівці» Кирила Стеценка. Слід згадати також «Реквієм» Верді, «Месу» Бетховена. В бібліотеці є також книги з теорії музики і техніки диригування хором.

Особливої уваги заслуговують твори української духовної музики – 29 Літургій, 4 томи творів Бортнянського (Москва 1885) та ін.

Композиторські зацікавлення о. Володимира особливо яскраво проявилися під час святкування 1000-я Хрещення України-Руси. Організований ним хор Петро-Павлівської церкви був запрошений до виступу на ювілейному концерті у Львівській опері. Під орудою отця Яреми виконувалися такі його композиції як кантата «Молитва святого Володимира», «Тисяча літ», «Дума про апостола Андрія», «Похвала князю Володимиру» (слова митр. Іларіона), «Благословенная давно, або святий Андрій на київських горах» (слова В. Щурата).

Щирість і самопожертва були властиві о. Яремі і тоді, коли він був обраний Патріархом УАПЦ у вересні 1993 року і прийняв ім'я Димитрій.

Земне життя Патріарха Димитрія закінчилося 25 лютого 2000 року, але пам'ять про нього жива. Владика мав глибоку Віру в Господа, в усьому покладався на Бога і ніколи не впадав у відчай. Він радив у боротьбі зі спокусами, гріхом та різними життєвими негараздами мати при собі не земну зброю, а небесну, духовну, тобто жити благочестиво, по-Божому. Сивий, середнього зросту, з лагідним проникливим поглядом, приемним спокійним голосом Патріарх Димитрій був людиною твердої волі, сильного духу та високої культури. Все його подвижницьке життя було служінням українській ідеї, жертвним служінням Україні. Майже кожна його праця завершувалася молитвою: «Господи, Творче і Спасителю наш! Не покидай нас. Торкнися нас ще Своїм ласкавим пальцем, споглянь на нас Милостивим Оком. Благослови нас, наші дороги, наші думки та нашу рідню, всю нашу Україну. Поверни нам радість життя, наверни нас на дорогу Правди. До Себе! До Неба! Амінь!»

